

Het ontstaan van Groot- en Klein-Kieldrecht (1680-1690)

Bedijkingen in het Staats-Spaanse grensgebied bij Hulst

HENK KNOESTER

Inleiding

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
25 (2015) 2, 61-69

Als gevolg van inundaties aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog was een groot gebied ten zuidoosten van Hulst veranderd in een onbewoonbare vlakte van slikken, schorren en poelen. Gedurende decennia bleef deze situatie in stand. Pas na het sluiten van de Vrede van Munster (1648) kon men gaan denken aan het droogleggen van het geïnundeerde land.

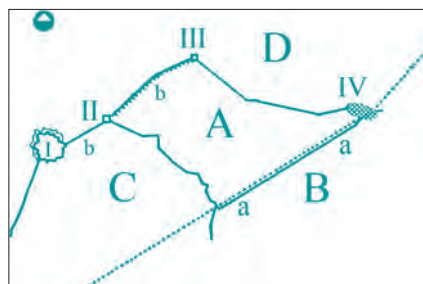
In 1653 ontstond de polder van Kieldrecht, ook wel Vredepolder genoemd. Het was een grote polder die zich uitstrekte over twee rechtsgebieden, in het zuiden het Land van Waas, in het noorden het Hulsterambacht (zie afb. 2). Het Tractaat van Limietscheiding van 1664 stelde vast dat de grens tussen beide jurisdicties ook de grens zou worden tussen het grondgebied van de Republiek der Verenigde Nederlanden en dat van de Spaanse Nederlanden. Aan de Spaanse kant werd een dijk gelegd om inundatie vanuit het noorden te voorkomen. Zo werd de grote polder opgedeeld in Konings Kieldrecht, genoemd naar de Spaanse koning, en Staten Kieldrecht, genoemd naar de Staten Generaal, die de regering van de Republiek vormden. In dit artikel zullen wij het alleen over Staten Kieldrecht hebben.

Afb. 1 geeft een eenvoudig kaartje van deze polder. De gestippelde lijn markeert de grens, waarlangs aan Spaanse kant de nog steeds bestaande Koningsdijk ligt. In het westen grensde de dijkage aan de Clingepolder, in het oosten aan het Verdronken Land van Kieldrecht, een uitloper van het Verdronken Land van Saaftinge. Vanaf deze kant werd de polder telkenmale door stormvloeden overvallen. Tenslotte lag aan de noordkant de Linie van Communicatie. Deze militaire verdedigingslinie liep van het fort Zandberg in het oosten via het fort Moerschans naar de stad Hulst, die indertijd als een belangrijke vesting werd beschouwd.

Door het uitbreken van de Frans-Nederlandse oorlog (1672-1678) moesten de polders ten oosten en zuidoosten van Hulst, waaronder Staten Kieldrecht, worden geïnundeerd. De inundatie diende ter versterking van de Linie van Communicatie. Nadat de zeedijk bij het fort Zandberg was doorgestoken, hadden eb en vloed vrij spel in bijna de gehele polder. Alleen de Kouter, een hoger gelegen gebied, bleef droog. Ook nu weer vormde het sluiten van de vrede, in 1678, de inleiding tot een herdijking, die in 1680 werd voltrokken.

In het daarop volgende decennium vonden verschillende overstromingen en herdijkingen plaats, waarbij de polder van Staten Kieldrecht steeds van vorm veranderde en uiteindelijk werd gesplitst in twee polders: Groot-Kieldrecht en Klein-Kieldrecht. Dit artikel beoogt antwoord te geven op de volgende vragen:

- Welke transformaties onderging de polder in de periode 1680-1690?
- In hoeverre werd dit proces beïnvloed door enerzijds de weersomstandigheden en anderzijds menselijk ingrijpen?
- Welke rol speelden militair-strategische overwegingen hierbij?

Afb. 1. De Kieldrecht-polder 1654-1680.

A = Staten Kieldrecht,
B = Konings Kieldrecht,
C = Clinge,
D = Verdronken Land,
I = Hulst,
II = fort Moerschans,
III = fort Zandberg,
IV = de Kouter,
aa = Koningsdijk,
bb = Linie van Communicatie. Kaart auteur.

– Welke veranderingen traden er in de genoemde periode op in de Linie van Communicatie en welk verband was er met de waterstaatkundige gebeurtenissen?

Deze bijdrage is te beschouwen als een *case-study* naar de ontwikkeling van een zeventiende-eeuwse polder in het Staats-Spaanse grensgebied. Terloops zullen ook enkele bedijkingstechnieken uit die tijd ter sprake komen.

De herdijkingen van 1680, 1681 en 1682

In het voorjaar van 1679 werd overleg gevoerd door gedeputeerden van de Raad van State, militaire autoriteiten – waaronder de commandeur van Hulst, kolonel De Perceval – en leden van het bestuur van de Kieldrecht polder. Onderwerp van gesprek was de aanstaande herdijking van Staten Kieldrecht.¹

Op de plaats nabij de Zandberg waar in 1672 de zeedijk werd doorgestoken was een diepe kreek ontstaan, die een obstakel vormde voor het realiseren van een nieuwe drooglegging. Daarom werden twee concepten gepresenteerd. Het eerste behelsde een herstel van de Kieldrecht polder in zijn oude vorm, waarbij de dijk “recht door het gat” zou worden geleid. Volgens het tweede concept zou er een nieuwe zeedijk moeten komen die binnenwaarts om het gat heen geleid zou worden en op een punt ten westen van de Zandberg op de Linie aan zou sluiten.

Uiteindelijk werd besloten om voor het eerste plan te kiezen: de polder zou worden herdijkt “in zijn voorighe postuur ende wesen” en de nieuwe dijk zou door het gat bij de Zandberg lopen. Vanuit militair oogpunt was dit de meest wenselijke oplossing. Het leger was zeer betrokken bij de indijking van Kieldrecht door de bijzondere strategische positie die de polder bezat als voorland en inundatiegebied van de Linie van Communicatie. Dit leidde tot een paradoxale situatie: waar doorgaans opslibbing werd gezien als een gunstige voorwaarde voor inpoldering, moest de bedijking van Kieldrecht juist dienen om opslibbing te voorkomen. In tijden van oorlog moest het steeds mogelijk zijn om de gehele polder onder water te zetten en de geulen “diep en impassabel” voor de vijand te houden. Daarom zagen de militairen het liefst dat ook het voorterrein van de Zandberg bedijkt zou worden.

In het voorjaar van 1680 kwam er goedkeuring van de landsregering, zodat de werkzaamheden konden beginnen. Nadat de dijkage was voltooid kon deze de eerste test, een hoge vloed op 26 augustus 1680, niet doorstaan. Er viel weer een gat op dezelfde plaats. Vanzelfsprekend stroomde de polder vol en was een deel van het werk voor niets geweest. De bestuurders van de polder verklaarden dat het seizoen al zo ver gevorderd was dat aan een herdijking niet viel te denken. Zij besloten de overgebleven delen van de zeekering zo goed mogelijk tegen het winterweer te beschermen, zodat men in het volgende jaar opnieuw een drooglegging kon ondernemen.

Inderdaad volgde in 1681 een nieuwe inpoldering (zie afb. 3). Alleen het zuiden van de polder werd herdijkt. De nieuwe zeedijk kwam langs de oude Breestraete te liggen, een weg die ongeveer door het midden van Staten Kieldrecht liep. Het noorden van de polder bleef buiten de bedijking. Blijkbaar durfde men het niet meer aan om een nieuwe zeekering door het gat van de Zandberg te leggen.

Het militair belang van het nieuw gedijkte gebied was uiteraard minder groot dan van de landen die direct tegen de Linie van Communicatie waren gelegen. Het initiatief zal dan ook meer van de ingelanden zijn gekomen. Zij hadden eind 1680 de Staten-Generaal verzocht om subsidie en voortzetting van het octrooi. De herdijking moet reeds in het voorjaar van 1681 zijn gerealiseerd, want op 27 mei van dat jaar liet de rentmeester van de abdij van Boudelo – verreweg de grootste grondbezitter in de polder – weten dat het tijd werd om het land te gaan beploegen.²

¹ Deze en veel andere informatie in dit artikel is ontleend aan de verbalen voor Staats-Vlaanderen van de Raad van State: Nationaal Archief (NA), Den Haag, tg. 1.01.19, Raad van State 1581-1795 (RvS), inv. nr. 1569 t/m 1618.

² Rijksarchief Gent (België), tg. BE-Ao514/K163, Abdij van Boudelo, inv.nr 146, 27-5-1681.

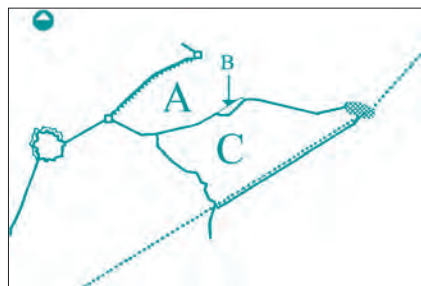
Afb. 3. Na de herdijkingen van 1681 en 1682.

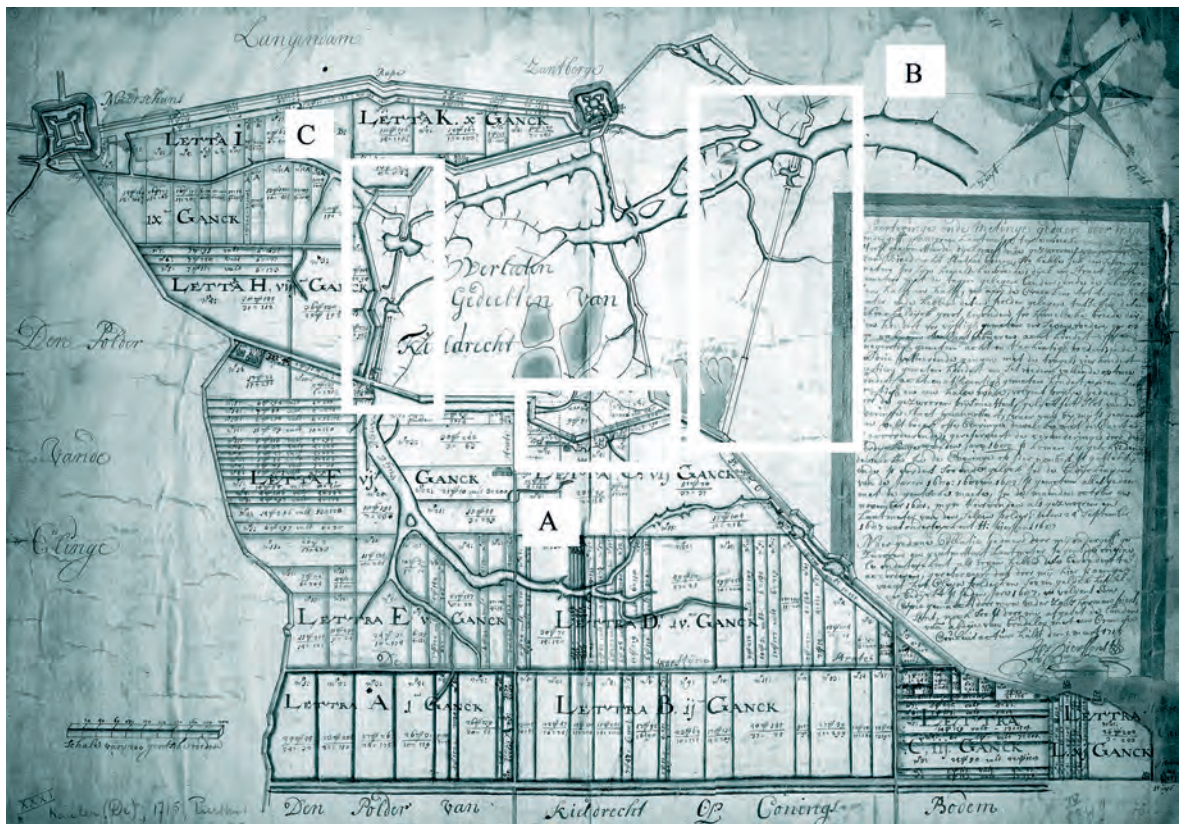
A = niet herdijkt in 1681,

B = niet herdijkt in 1682,

C = herdijkt in 1681 en 1682.

Kaart auteur.

De nieuwe polder is maar kort droog gebleven. Op 26 januari 1682 brak de dijk weer door tijdens een van de ergste watersnoden die de zeventiende eeuw heeft gekend. Een storm, samenvallend met springtij, zorgde ervoor dat grote delen van Zuidwest-Nederland en Noord-Vlaanderen onder water kwamen te staan. Alleen al in het Hulsterambacht werden vijftien polders getroffen, ongeveer de helft van het gebied. Omdat de stormvloed zijn hoogtepunt in de namiddag bereikte – en niet 's nachts – bleef het verlies aan mensenlevens beperkt. Daarentegen was de materiële ravage groot.³

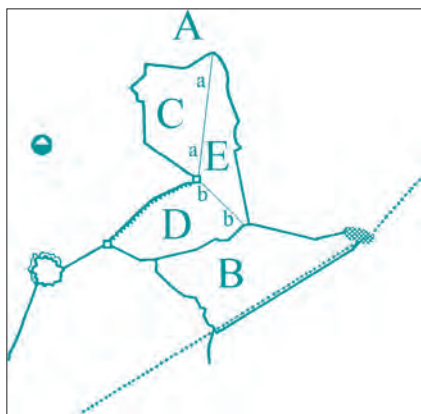
In augustus 1682 meldt het polderbestuur dat Kieldrecht “(godt lof) is geslooten en beverst”. De herstelde dijkage had nagenoeg dezelfde vorm als in 1681. Slechts een klein gebiedje werd niet meer ingepolderd. Bij de laatste doorbraak was zo'n diep gat uitgeschuurd, dat men ter plaatse geen dijk meer kon leggen. Er werd een inlaagdijk om het gat heen gemaakt. Dit betekent dat een klein deel van de polder werd opgeofferd en dat achter de doorgebroken dijk een nieuwe waterkering was gemaakt (zie A in afb. 4 en B in afb. 3).

Afb. 4. De polder van Staten Kieldrecht omstreeks 1688. Manuscriptkaart door Herman Piessens, 1715, afm. 51 x 72 cm. Rijksarchief Gent (België), tg. BE-A0514 / VZ2, Kaarten en plattegronden, inv.nr. 65 (bewerkt door de auteur).

Het plan voor een grote Willem-Hendrikpolder

Vanuit de legerleiding werd er sterk op aangedrongen om nu ook Klein-Kieldrecht droog te leggen. Dit was de naam die men was gaan gebruiken voor het nog onbedijkte noordelijke deel van Staten Kieldrecht, terwijl het bedijkte zuidelijke deel Groot-Kieldrecht werd genoemd. Met name commandeur De Perceval liet zich niet onbetuigd. Hij verzocht de Raad van State verscheidene malen om de ingelanden van Kieldrecht te gelasten met de herdijking aan te vangen. De commandeur meende dat ze hiertoe verplicht waren volgens het octrooi dat ze hadden ontvangen van de Staten-Generaal. De Perceval zei te spreken uit naam van de prins van Oranje, die veel belang hechtte aan een verdere versterking van de Linie van Communicatie. De animo onder de ingelanden leek echter niet bijzonder groot. Een vergadering die de commandeur in maart 1685 had uitgeroepen moest worden afgelast, omdat bijna niemand van hen kwam opdagen.

3 M.K.E. Gottschalk, Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, III: de periode 1600-1700 (Assen/Amsterdam 1977), 293-295; J. Buisman, Duizend jaar weer, wind en water in de Nederlanden, deel 5: 1675-1750 (Franeker 2006), 90-95.

Afb. 5. Het plan van commandeur De Perceval. Reeds bedijkt:

A = Melopolder,
B = Groot-Kieldrecht.

Te bedijken:

C = Nieuwe Grouwe,
D = Klein-Kieldrecht,
E = slikken en schorren buiten de Nieuwe Grouwe en Klein-Kieldrecht.

C, D, E = Willem-Hendrikspolder.

aa = voormalige zeedijk van de Nieuwe Grouwe,

bb = voormalige zeedijk van Kieldrecht.

Kaart auteur.

Toen de gedeputeerden van de Raad van State in september 1686 Hulst bezochten, werden ze door De Perceval uitgenodigd op de Moerschans. Hij nam ze mee naar de oostelijke contrescarp van het fort, waar hij hun de hoog opgewassen slikken van Kieldrecht toonde. Hij benadrukte de noodzakelijkheid van het bedijken van deze landen. Bij laag water kon men al gedurende zeven uur de genoemde slikken zonder grote moeite oversteken. Als er niets werd ondernomen zou het Hulsterambacht open komen te liggen voor de vijand. Daarom ontvouwde de commandeur een ambitieus plan, dat er van uitging dat de polder vergroot zou worden door de zeedijk 'naar buiten' te verleggen.

Ten noorden van de Zandberg lag een langgerekte noord-zuid lopende dijkage die Nieuwe Grouwe of Melopolder werd genoemd. Dit

gebied werd in 1643 bedijkt en overstroomde tijdens de grote watersnoodramp van 1682. De noordelijke helft, die in 1684 weer werd drooggelegd, komt overeen met de huidige Melopolder. Volgens het concept van de commandeur zou de zuidelijke helft, aangeduid als "het nog drijvende deel van de Nieuwe Grouwe", worden ingepolderd en in verbinding worden gebracht met het eveneens droog te leggen Klein-Kieldrecht. De verbinding tussen beide polders zou tot stand komen door de slikken en schorren, gelegen buiten de oude zeeweringen van de Nieuwe Grouwe en Kieldrecht, te bedijken. Zo zou een grote dijkage ontstaan die de naam 'Willem-Hendrikspolder' zou krijgen (zie afb. 5). De geplande polder was vernoemd naar de prins van Oranje, Willem III, die aanvankelijk als 'Willem Hendrik' bekend stond. De prins was eigenaar van een deel van de te bedijken landen.

De plasberm die tuimelde

De gedeputeerden besloten om over de plannen positief advies uit te brengen aan de Raad van State, hetgeen er toe leidde dat op 4 maart 1687 een bedijkingsoctrooi werd uitgevaardigd door de Staten-Generaal in Den Haag. Het oude octrooi, dat in 1649 was uitgegeven, kwam te vervallen, althans voor Klein-Kieldrecht. Voor Groot-Kieldrecht bleef het van kracht. Er kwam nu schot in de zaak en op 16 maart konden de werkzaamheden een aanvang nemen. Over het verloop ervan bestaat een uitgebreide documentatie.⁴ Hierdoor krijgen we een aardig inzicht in bepaalde zeventiende-eeuwse bedijkings technieken.

Men begon met het uitzetten van de 'raye', het tracé van de nieuw aan te leggen zeedijk. Deze begon bij de hoek van de in 1684 drooggelegde Melopolder en strekte zich zuidwaarts uit tot aan een punt halverwege de zeedijk van Groot-Kieldrecht, dat het 'Geusenhoecxken' werd genoemd. Het uitzetten van de 'raye' gebeurde door palen in de grond te slaan, de zogenaamde verspalen. Men moest hierbij over het Spijkerboor gaan, een diepe kreek waarvan het gat bij de Zandberg een uitloper was. Om afdamming van het Spijkerboor mogelijk te maken moesten er twee verkortingen worden gemaakt.

In oude waterbouwkundige geschriften wordt veel aandacht besteed aan het afdammen van diepe krekken, vaak het meest risicovolle aspect van een nieuwe bedijking.⁵ Het probleem hierbij was de eb- en vloedstroom die krachtiger werd naarmate het stroomgat verder werd afgesnoerd. De aarde die men gebruikte om het gat aan te plempen werd dan met de stroom meegevoerd, met als gevolg dat de bodem ter plaatse steeds weer uitschuurde. Om dat te voorkomen legde men verkortingen aan. Dit waren lage dijken die dwars door het in te polderen gebied werden opgeworpen, waardoor stromingen in het gat zouden verminderen. Bijkomend voordeel was dat de verkortingsdijk de nieuwe polder in twee stukken verdeelde, zodat bij een eventuele doorbraak slechts een gedeelte van de dijkage onder water kwam te staan.

De eerste verkorting liep vanaf het fort Zandberg schuin westwaarts, maakte halverwege een hoek en zette zich daarna voort naar de dijk van Groot-Kieldrecht. De tweede

⁴ NA, tg. 1.01.19, RvS, inv. nr 2182, Compendicus Verbael, 6-1-1688.

⁵ J. de Hullu. A.G. Verhoeven (ed.), Andries Vierlingh. Tractaet van Dyckagie ('s-Gravenhage 1920), 159-160, 166 en Inleiding XXXVIII; Abraham Caland, Handleiding tot de kennis der dijkbouw en zeewerungskunde (Zierikzee 1833), 93-121, 124; Eize Stamhuis, Afsluitingstechnieken in de Nederlandse delta (Zutphen 1997), 20-23.

verkorting begon bij de hoek van de reeds bedijkte Melopolder en strekte zich zuidwaarts uit tot aan het Spijkerboor. Dit gedeelte werd verhoogd tot een volwaardige zeedijk. Vandaar liep de lage dijk naar het westen om bij het fort Zandberg aan te sluiten op de Linie van Communicatie en de binnendijk van de Nieuwe Grouwe (zie afb. 6).

Nadat de verkortingen waren gesloten, kon men beginnen met het afdammen van het Spijkerboor. Hiervoor bestond een vaste methode die berustte op eeuwenoude ervaring. Men legde van weerszijden een rechte dijk aan die het gat steeds verder insloot tot op een breedte van veertien roeden (Zie B in afb. 4). In de overgebleven opening werd een ‘plasberm’ gemaakt, een dam van aarde, klei en gestapelde zinkstukken die reikte tot aan het laagwaterpeil. Hierna

kon het gat gesloten worden door op de plasberm een ‘voorvers’ aan te brengen, een lage dijk die moest dienen als basis voor de uiteindelijke zeedijk. Het sluiten moest gebeuren binnen één getijde, en wel bij doortij. Dit is het moment waarop het verschil tussen eb en vloed minimaal is, een toestand die eens in de veertien dagen optreedt. Toen de plasberm in het Spijkerboor gereed kwam zou het vijf of zes dagen duren voor het zover was.

Het zat de bedijkers niet mee: nog voor het doortij zou worden stak op 23 augustus een hevige storm op die gepaard ging met hoge watervloeden. De plasberm spoelde weg en er ontstond een geul met een diepte die op twintig à tweeëntwintig voeten werd geschat. De stormwinden hielden aan en enkele dagen later, op 26 augustus, brak ook de verkortingsdijk van Klein-Kieldrecht door. Hier werd een gat van tussen de twaalf en de zeventien voeten diepte gepeild. Het hele noorden van de Staten Kieldrecht was weer blank komen te staan. Men besloot om voorlopig geen bedijkingsactiviteiten meer te ondernemen, maar het voorjaar af te wachten, “vermits den bequamen tijt des jaeres tot dijcken was verlopen, ende de harde winden en regen noch continueerden”.

De storm richtte geen schade aan binnen de tweede verkorting, die de Nieuwe Grouwe en enkele daar buiten gelegen landen tegen de zee moest beschermen (C en een deel van E op afb. 5). Ook het laatste stuk van de tweede verkortingsdijk werd nu tot een volle zeedijk opgewerkt, zodat een nieuwe polder tot stand kwam, de huidige Willem-Hendrikspolder.

Afb. 6. Uitvoering van het plan-De Perceval.

a = eerste verkorting, b = tweede verkorting, b' = tweede verkorting (opgewerkt tot zeedijk), cc = dijk waarvan de plasberm tuimelde, x = kreek Spijkerboor. Kaart auteur.

Het ontstaan van de Klein-Kieldrechtpolder

In het voorjaar van 1688 werd begonnen met het herstellen van de verkortingsdijk van Kieldrecht. Vanwege de diepe geulen die hier waren uitgeschuurd moest men een inlaagdijk achter de doorgebroken dijk leggen (zie C in afb. 4). Men besloot om de zeedijk bij het Spijkerboor niet meer te herstellen en alleen de verkorting met de inlaag te verhogen tot een nieuwe zeedijk. Dit gebeurde nog hetzelfde jaar, zodat we de geboorte van de Klein-Kieldrechtpolder kunnen dateren op 1688.

Tot en met het einde van de zeventiende eeuw zijn er geen andere veranderingen meer geweest in de dijkage van Staten Kieldrecht. Toch heeft het plan-De Perceval nog lange tijd gecirculeerd in militaire kringen. Menno van Coehoorn, destijds gouverneur van Staats-Vlaanderen, maakte in 1699 een plan bekend voor het uitvoeren van inundaties in deze streek. Het voorzag in de inpoldering van de schorren en slikken buiten Klein-Kieldrecht. Daarbij zou de dijk waarvan de plasberm in 1687 was weggespoeld weer worden opgemaakt. Van de oorspronkelijke zeewering van vierhonderd roeden lengte was toen nog een stuk van honderd roeden intact, terwijl een deel van de verongelukte plasberm op de bodem van het Spijkerboor lag. Het project werd evenwel niet uitgevoerd.⁶

Ook na 1700 werden van militaire zijde verscheidene voorstellen gedaan om het buitendijkse land bij Kieldrecht in te polderen. Pas in 1784 kwam het zover: door het leggen van een dijk vanaf de hoek van de Willem-Hendrikspolder naar de Kouter ontstond de

6 NA, tg. 4, OMM, Oorlog: Memories der Genie, inv. nr. 122, Letter V26, verbaal De Vassy, 30-6-1700.

Nieuw-Kieldrechtspolder. Daarmee verviel de zeeverende functie van de oostelijke dijken van Groot- en Klein-Kieldrecht. Die van Klein-Kieldrecht werd vervolgens afgegraven.⁷

Ontwikkelingen aan de Linie van Communicatie

De fortengordel tussen Hulst en Zandberg is aangelegd tijdens de Tachtigjarige Oorlog. In de loop van de zeventiende eeuw ontwikkelden de Moerschans en de Zandberg zich tot geduchte vestingen met bolwerken, een gracht en een contrescarp. Het strategische belang van deze forten wordt duidelijk als men afb. 1 bekijkt. Zij lagen beide op een plaats waar een dijk van de Kieldrechtspolder aansloot op de Linie van Communicatie. Omdat vijandelijke legers in de zeventiende en achttiende eeuw altijd vanuit het zuiden kwamen, werden bij iedere militaire dreiging de Clinge- en Kieldrechtspolders onder water gezet. De enige toegang tot de Linie boden dan de dijken, die daarom met zware forten werden beschermd.

Het was van groot belang dat deze dijken recht naar het fort toeliepen. Wanneer de dijk niet recht was, konden vijandelijke soldaten zich erachter verschuilen. Het bedijkings-octrooi van 1649 stipuleert uitdrukkelijk dat de bedijkers gehouden waren om de reeds bestaande kromme dijk bij de Moerschans recht te leggen, zodat deze aan beide zijden door de kanonnen van het fort bestreken kon worden. Bij de bedijking van 1653 verzuimden de ingelanden echter om hier gevolg aan te geven. Na veelvuldig aandringen door de commandant van het fort werd in 1671 een deel van de dijk op last van de Raad van State rechtgetrokken.

Toen in 1679 de herdijsing van de Kieldrechtspolder werd besproken, bleken er twee concepten te zijn: herstel van de zeedijk in zijn oude vorm of gedeeltelijke verlegging om de problematische afdamming van het gat bij de Zandberg te ontlopen. In het eerste geval zou de Zandberg vergroot worden met een hoornwerk, een uitspringend deel van de fortificatie, ter verdediging van de nabijgelegen sluizen. In het tweede geval zou het fort verlaten worden en moest er een nieuw fort komen op een andere plaats. De locatie van dit fort was tussen de Zandberg en de Moerschans gepland. Het fort Zandberg zou daarbij overbodig worden, omdat de toegang tot de Linie nu bij het nieuwe naamloze fort kwam te liggen.

Bij de drooglegging van 1680 koos men er echter voor om de polder in zijn oorspronkelijke vorm te herstellen. In augustus van hetzelfde jaar kwam het land opnieuw blank te staan. Na deze overstroming was er wederom sprake van de aanleg van een nieuw fort, dat groter zou moeten worden dan de Zandberg. Hieruit blijkt dat men nu het tweede concept wilde uitvoeren en de zeedijk ten westen van de Zandberg wilde laten aansluiten op de Linie. Er zijn geen aanwijzingen dat de genoemde nieuwe zeedijk werkelijk is aangelegd. In 1681 beperkte men zich er toe om alleen het zuidelijk deel van de polder droog te leggen.

Bij de grote stormramp van 26 januari 1682 hadden ook de forten van de Linie zwaar te lijden onder het natuurgeweld. Zo was de contrescarp (de buitenwal) van de Moerschans doorgebroken, waardoor de achter de Linie gelegen polders overstromden. In de binnenwal waren eveneens verschillende bressen gevallen. Verder was de brug over de vestinggracht voor een deel weggeslagen, zodat men ternauwernood toegang tot het fort kon hebben.

Bij het fort Zandberg was de toestand nog ernstiger: een bolwerk (een vijfhoekig, uitspringend deel van de vesting, gelegen op een van de vier hoeken) was weggespoeld, waardoor de grond tot aan de barakken was verzakt. Commandeur De Perceval had de bezetting teruggetrokken en het magazijn over laten brengen naar Hulst. Op het terrein verbleven enkele gezinnen uit de omringende polders die hier hun toevlucht hadden gezocht. Terwijl men aan de Moerschans begon met de herstelwerkzaamheden, werd het fort Zandberg ontmanteld en de barakken verkocht.

⁷ M.H. Wilderom, *Tussen Afsluitdammen en Deltadijken*, deel IV: Zeeuwisch Vlaanderen (Vlissingen 1973), 146.

In september 1689 vroeg de eigenaar van enkele partijen land bij de Zandberg toestemming om de wallen en de contrescarp van het fort te mogen slechten. Als fortificatie verdwijnt de Zandberg tijdelijk uit de overgeleverde geschriften. Hieruit valt op te maken dat men in de bedijking van Klein-Kieldrecht geen aanleiding had gezien om het fort weer in gebruik te nemen. In plaats hiervan werd halverwege de zeedijk van Klein-Kieldrecht een verdedigingswerk aangelegd dat de naam 'Kijkuit' zou krijgen. In de ontstane situatie waren dit begrijpelijke beslissingen. Het stuk van de nieuwe zee-
 wering dat het dichtst bij de Zandberg lag liep schuin naar de Linie van Communicatie en maakte pas aan het einde een bocht naar het fort. Dit maakte het fort slecht verdedigbaar. Het is daarom logisch dat de Zandberg werd opgeheven en het nieuwe fort Kijkuit werd aangelegd op een hoek, vanwaar men vrij overzicht had over beide zijden van de dijk (zie afb. 7).

Afb. 7. De toestand rond 1690 met de nieuw gedijkte Klein-Kieldrechtpolder en de forten.

a = Moerschans,
 b = Zandberg (verlaten en ontmanteld),
 c = Kijkuit.
 Kaart auteur.

In de aanloop tot de Spaanse Successieoorlog werd het fort Zandberg weer opgebouwd. Vanaf februari 1701, toen het Franse leger de Zuidelijke Nederlanden was binnengemarcheerd, is er sprake van nieuwe activiteiten. Onder leiding van vestingbouwer Menno van Coehoorn werd de Zandberg omgevormd tot een redoute, een fort met een vierkant grondplan zonder bolwerken.⁸

Discussie en besluit

In dit artikel is onderzocht op welke wijze de polders ten zuidoosten van Hulst zijn veranderd en hoe de weersomstandigheden en het strategisch belang van dit gebied de gang van zaken hebben beïnvloed. Hierbij is ook besproken welk verband er is met de ontwikkelingen aan de Linie van Communicatie.

Na de doorsteek van de Kieldrechtpolder in 1672 werd pas in 1680 met de herdijking begonnen. Men herstelde de polder weer in zijn oorspronkelijke vorm, met een rechte dijk die door het gat bij de Zandberg werd gelegd. Dit was de uitdrukkelijke wens van de militairen. Een rechte dijk leverde het minste gevaar op voor het fort Zandberg. Elk ander traject zou de positie van het fort verzwakken en het in het ergste geval overbodig maken. Maar door te kiezen voor een rechte dijk, liep men wél een ander risico. De dam die door de kreek liep was bij storm extra kwetsbaar voor afslag door het beuken van de golven. Dit was met name het geval in de periode vlak na de bedijking, wanneer het talud nog niet voldoende begroeid was. Als er dan een doorbraak ontstond, zoals gebeurde in augustus 1680, werden de ingelanden nodeloos op kosten gejaagd. Het is daarom niet verwonderlijk dat de ingelanden in 1681 hun eigen plan trokken en het initiatief namen om uitsluitend het deel ten zuiden van de Breestraete weer in te polderen – het latere Groot-Kieldrecht. Het bedijken van de lage grond bij de Zandberg was voor hen toch al minder aantrekkelijk, omdat deze minder inkomsten voor de landbouw zou genereren.

De belangen van de ingelanden waren er vooral op gericht om vruchtbaar land aan te winnen en dit zo goed mogelijk te beschermen tegen overstromingen. Hoe hoger een gebied was opgeslibd, hoe dikker de vruchtbare kleilaag en hoe productiever een nieuwe polder kon zijn. Kon een polder niet in zijn geheel worden herdijkt, dan deed men het in verkortingen. Wat bedijken betreft was er voldoende kennis voorhanden. Men kon in deze streek terugvallen op een lange traditie, waarbij onder verschillende omstandigheden verschillende technieken konden worden toegepast, die van generatie op generatie waren overgeleverd.

De kennis en kunde van de bedijkers konden niet voorkomen dat de dijk doorbrak tijdens de grote stormvloed van 26 januari 1682. Het opnieuw falen van de herdijking valt hier dus volledig toe te schrijven aan het natuurgeweld. De stormvloed had zo'n verwoestende invloed, ook elders in Zeeland, dat maar weinig dijken er tegen bestand waren.

⁸ P.E.M. Stockman, P. Everaers, *Frontier Steden en Sterkten: vestingwerken in Oost-Vlaanderen en Oost-Zeeuws-Vlaanderen 1584-1839* (Hulst 1997), 60.

Het was denkbaar geweest dat beide delen van Kieldrecht in 1688 weer één polder waren gaan vormen. Dit werd echter zo goed als onmogelijk nadat de Staten-Generaal in 1687 – als uitvloeisel van het plan-De Perceval – een apart octrooi voor Klein-Kieldrecht en de Nieuwe Grouwe vaststelden. Dit document, dat de ingelanden bepaalde rechten en privileges beloofde, zoals belastingvrijdom gedurende een periode van 35 jaar, kon bezwaarlijk herroepen worden. Omdat Groot-Kieldrecht bleef genieten van het oude octrooi uit 1649, moesten beide dijkages gescheiden blijven.

De ontwikkeling van met name de Klein-Kieldrecht polder en die van de Linie van Communicatie beïnvloedden elkaar wederzijds. Het belang van het leger om opslibbing van het voorland van de Linie te voorkomen – teneinde dit geschikt te houden voor inundatie – was groot. Militaire autoriteiten waren voortdurend betrokken bij plannen voor een herdijking en waren vaak de drijvende kracht achter deze plannen. De militairen moesten daarbij rekening houden met de waterbouwkundige realiteit. De positionering van de forten langs de Linie werd bepaald door de ligging van de aansluitende dijken. Als men het in 1679 geopperde plan had uitgevoerd om de zeedijk van Kieldrecht binnenwaarts om het gat heen te leiden, dan zou de Zandberg zijn opgeheven en had men een nieuw fort moeten bouwen op de plaats waar de omgelegde zeedijk op de Linie aansloot. En toen uiteindelijk in 1688 Klein-Kieldrecht werd bedijkt, werd de Linie daadwerkelijk aangepast. Het fort Zandberg, dat was ontmanteld nadat het grote schade had opgelopen tijdens de stormvloed van 1682, werd niet meer opgebouwd. Men koos ervoor om halverwege de nieuwe zeedijk de schans Kijkuit op te richten. Deze ingreep werd noodzakelijk geacht, omdat het fort Zandberg door het verleggen van de zeedijk als slecht verdedigbaar werd beschouwd.

Samengevat kan worden gesteld dat de geschiedenis van de bedijkingen ten zuidoosten van Hulst tussen 1680 en 1690 bepaald is door een combinatie van bijzonder slechte weersomstandigheden en botsende belangen van militairen en ingelanden, die elkaar negatief hebben versterkt. Het is dit samenspel waartegen de grote deskundigheid die men bezat op het gebied van dijkbouw niet was opgewassen.